

The Arbaeen Walk and the Minimalist Display of the Ideal Shiite Life: Apprehensions and Aspirations

Akram Garousi¹ ✓

1. Corresponding Author, PhD Student in Sociology, Department of Sociology, Faculty of Literature and Humanities, Kharazmi University, Tehran, Iran. Email: a.garousi91@gmail.com

Article Info

Article type:

Review Article

Article history:

Received: 2
January 2025

Revised: 10
February 2025

Accepted: 19 July
2025

Available online
29 July 2025

Keywords:

Ideal Shiite Life,
Utopia, Shiite
Utopia, Arbaeen
Walk, Minimal
Representation,
Ethnography,
Messianism.

ABSTRACT

In the last decade (the 1390s in the Persian calendar), the Arbaeen Walk, which combines mourning ceremonies with the act of pilgrimage related to the Third Imam of Shiism, has transformed into one of the most prominent and popular collective rituals of Shiites. This rite, at its core, displays a collection of diverse rituals, customs, and even cultures from devotees and admirers of the Third Imam of the Shiite denomination, belonging to various ethnicities and nations. Alongside rituals related to the martyrdom of the Third Imam, the discourse of awaiting and concrete and objective messianism forms one of the special beliefs of the Twelver Shiite denomination. For many followers, this belief goes beyond individual faith and entails a perceived obligation to strive, within one's capacity, to shape collective actions aimed at preparing the ground for the advent of the promised divine and universal savior. In this context, the function of "preparing the ground for the reappearance of Imam al-Mahdi the Imam of the Time (may God hasten his reappearance)" through participation in the Arbaeen Walk can be heard from most pilgrims, promoters, and custodians of this rite. In this study, by reviewing field-based and contextual events surrounding this ritual, we aim to identify a set of facilitating components that contribute to a minimal representation of utopia—namely, the divinely promised ideal and humane way of life in Shi'i thought—while also highlighting the potential obstacles to its realization within this ceremony. The method employed in this research is ethnography using tools such as observation, participant observation, interviews, etc., alongside documentary examination.

Cite this article: Garousi, A. (2025). The Arbaeen Walk and the Minimalist Display of the Ideal Shiite Life: Apprehensions and Aspirations. *Islamic Social Studies*, 31(131), 113-140. <https://doi.org/10.30513/iss.2025.6323.1364>

© The Author(s).

Publisher: Razavi University of Islamic Sciences.

پیاده‌روی اربعین و نمایش مینیمالی از زیست آرمانی شیعی؛ بیم‌ها و امیدها

اکرم گروسی^۱

۱. نویسنده مسئول، دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی دانشگاه خوارزمی، گروه آموزشی جامعه‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی تهران، ایران. a.garousi91@gmail.com

چکیده

اطلاعات مقاله

در یک دهه اخیر (دهه نود شمسی)، پیاده‌روی اربعین، که تلفیقی از مراسمات عزاداری و امر زیارت مرتبط با امام سوم شیعیان می‌باشد، به یکی از برجسته‌ترین و پراقبال‌ترین آیین‌های جمعی شیعیان مبدل شده است. آیینی که در دل خود مجموعه‌ای از مناسک، آداب و رسوم و فرهنگ‌های متنوع حتی از محبان و ارادتمندان به پیشوای سوم مذهب تشیع، از اقوام و ملل مختلف را به نمایش گذاشته است. در این میان، در کنار آیین‌های مرتبط با شهادت امام سوم، مبحث انتظار و موعودگرایی واقعی و عینی، یکی از اعتقادات ویژه مذهب تشیع اثنی عشری را شکل می‌دهد. اعتقادی که برای بسیاری از پیروان، در کنار باورمندی فردی، لزوم تلاش برای شکل دادن حرکات جمعی در حد وسیع و امکان، جهت ظهور موعود الهی و جهانی را در پی داشته است. در همین راستا، کارکرد (زمینه‌سازی ظهور امام زمان (عج)) با حضور در پیاده‌روی اربعین را از زبان اغلب زائران، مروجان و متولیان این آیین می‌توان شنید. ما در این پژوهش برآن هستیم تا با مروری بر رویدادهای میدانی و پیرامونی این آیین، مجموعه‌ای از مولفه‌های یاری‌دهنده نمایش مینیمالی از اتوپیا و یا همان زیست آرمانی الهی و انسانی وعده داده شده در مذهب تشیع را در کنار موانع احتمالی وقوعی در این مراسم، یادآور شویم. روش به کاربرده شده در این پژوهش، مردم‌نگاری با استفاده از ابزار مشاهده، مشاهده مشارکتی، مصاحبه و... در کنار بررسی اسنادی می‌باشد.

نوع مقاله: ترویجی

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۰۶/۱۷

۱۴۰۳

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۱/۲۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۱۰

تاریخ انتشار برخط: ۱۴۰۳/۱۲/۰۶

کلیدواژه‌ها:

زیست آرمانی شیعی، اتوپیا، اتوپیای شیعی، پیاده‌روی اربعین، نمایش مینیمالی، مردم‌نگاری، موعودگرایی.

استناد: گروسی، اکرم. (۱۴۰۴). پیاده‌روی اربعین و نمایش مینیمالی از زیست آرمانی شیعی؛ بیم‌ها و امیدها. پژوهش‌های اجتماعی اسلامی، ۳۱ (۱۳۱)، ۱۱۳-۱۴۰. <https://doi.org/10.30513/iss.2025.6323.1364>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه علوم اسلامی رضوی.

مقدمه

توصیفی از اتوپیا، آرمان شهر، مدینه فاضله، یا جامعه جهانی پس از ظهور

اتوپیا و یا آرمان شهر یکی از رویاها و دل مشغولی‌های همیشگی بشر بوده است. گفته شده که واژه و مفهوم اتوپیا با کتاب (اتوپیا) (۱۵۱۶م) اثر توماس مور^۱ پا به جهان گذاشته و غالباً جز بر سطح کاغذ موجودیتی نیافته است (گودن، ۱۳۹۲، ص ۲۹). این واژه بر مبنای واژه یونانی topos به معنای جا و مکان، و u، برگرفته از پیشوند ou به معنای نه یا نا، ساخته شده است. اما مور^۲ در (شش طرح دربارهٔ جزیره یوتوپیا) شعری برای خوانندگان می‌سراید که یوتوپیا را در آن (ایتوپیا) (سرزمین شاد، مکان خوب) می‌خواند. پس واژه یوتوپیا که در اصل به معنای نامکان یا ناکجاست، ساخته شده تا به یک مکان خوب ناموجود اشاره کند (سرجنت، ۱۴۰۰، ص ۲). در این میان، اتوپیاها مطرح شده نه تنها متنوع‌اند که در بسیاری نقاط با یکدیگر متضاد نیز هستند. برخی و بسیاری از آن‌ها حتی ستایشگر پرهیزکاری‌اند و برخی دوست‌دار لذت جویی. برخی یا بیشتر آن‌ها هدایت‌گرایانه‌اند، برخی دیگر آزادمنشانه (گودن، ۱۳۹۲، ص ۳۷). می‌توان گفت هر اندیشمندی به تناسب مسائل، مشکلات و مصائبی که در واقعیت‌های زمانه‌اش موجود بوده و با توجه به مبانی فکری و اندیشه‌ای که به آن باور داشته، به شرح و توصیف آمال و آرزوهای خود به عنوان جامعه ایده آل زیستن و یا همان اتوپیایی مدنظر خود پرداخته است. این مبانی فکری و اندیشه‌ای در طیفی از عقاید اومانستی و فاقد هرگونه نگاه ماورای مادی بوده و یا ریشه در باورها و اصول فکری موجود در ادیان و مذاهب، خصوصاً ادیان توحیدی و ابراهیمی، داشته و دارد. در همین راستا، یکی از مهمترین مراجع ارائه دهنده و معرف آرمان شهر و مدینه فاضله با محتوای غنی و چندلایه، دین اسلام و مذهب تشیع و با دکتترین و نظریه مهدویت، می‌باشد. مهدویت، نگرستن به موضوع ظهور امام زمان (عج) و حکومت جهانی ایشان به عنوان یک تئوری جامع

1. Thomas More

2. Thomas More

و فراگیری برخواسته از آموزه‌های وحیانی (قرآن و سنت)، است (مجموعه نویسندگان، ۱۳۹۰، ص ۲۹). در همین راستا، آرمان شهر جهانی برای مذهب تشیع، نه مجموعه‌ای از خیالات و تصورات ذهنی که در برخی تعاریف از اتوپیاها آمده (سرجنت، ۱۴۰۰، ص ۵)، و نه تنها نظام اجتماعی که از دیدگاه موقعیت‌های موجود تحقق ناپذیر به نظر آید (مانهایم، ۱۳۸۰، ص ۲۶۲)، و نه فقط اعتراضی کور و ناآگاهانه، جهت تغییر وضعیت کنونی (مانهایم، ۱۳۸۰، ص ۸۰)، نمی‌باشد. بلکه جهان پس از ظهور یک مدینه فاضله حقیقی و قطعی است، که نویدبخش آن کتب مقدس الهی و خصوصاً قرآن کریم (مطهری، بی‌تا، ص ۱۷۵) است. در همین راستا، از زمانی که امام قائم (عج)، از دیده‌ها پنهان شده و در پس پرده غیبت زندگی خود را شروع کرده، مباحث پیرامون موضوع مهدویت به شکلی مفصل در کتاب‌های علما و اندیشمندان اسلامی و خصوصاً شیعی دوازده امامی مطرح و ابعاد مختلف این امر محوری (جمع‌آوری و شرح و تفسیر آیات و احادیث در این زمینه، چگونگی رهبری امام غایب، ویژگی‌های منتظران و جامعه منتظر، احوالات حاکم بر اوضاع شخص و اجتماعی جوامع در زمان غیبت، چگونگی ظهور منجی، چگونگی حکومت وعده داده شده و آرمانی بعد از ظهور و...)، مورد بحث و بررسی و تحلیل قرار گرفته است (سبحانی، ۱۳۸۶، ص ۲۶۷). لذا در آرا و نظریات مرتبط با مهدویت و در کنار داشتن نقشه نسبتاً مشخص چگونگی شکل‌گیری حکومت آرمانی جهانی و نهایی بر روی زمین، چگونگی نقش آفرینی پیروان و باورمندان به این امر نیز مورد بحث و ارائه نظر قرار گرفته است. در همین راستا، شناخت امام زمان، محبت داشتن و اظهار آن، خودسازی و رابطه معنوی با امام عصر و... از ویژگی‌های حتمی یک شیعه منتظر یاد شده است (مجموعه نویسندگان، ۱۳۹۰، ص ۲۷۰). اما درباره چگونگی وحد و مرز تلاش عملی و عینی جهت زمینه‌سازی ظهور منجی، نگرش‌های متفاوتی در میان مکاتب تفکری درون شیعی مشاهده می‌شود (اخوان کاضمی و حمیدی‌نسب، ۱۴۰۱). با این وجود، جریان فکری که مهدویت را فقط در اعتقادات دینی شخصی صرف ندانسته و این امر را به عنوان یک عقیده همه جانبه فردی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و... می‌شناسد، در کنار شرح و تحلیل نظری باور و اعتقاد منتخب خود، همواره

تلاش‌های عملی به اقتضاء شرایط و امکانات زمانه نیز در جهت نزدیک کردن ظهور منجی موعود و شکل‌گیری حکومت آرمانی جهانی را نیز مد نظر داشته است. در این شیوه از مواجهه با مساله مهدویت، اقدام عملی همپای باورمندی قلبی دانسته شده و چه بسا که باورمندی قلبی بدون تلاش‌های عملی، ابتر و ناقص شمرده می‌شود. چنانچه امام خمینی (ره) در سخنانی کلیت این موضوع را اینگونه تبیین می‌کند: اینطور نیست که حالا که ما منتظر ظهور امام زمان (س) هستیم، پس دیگر بنشینیم تو خانه‌هایمان، تسبیح را دست بگیریم و بگوییم (عجل علی فرجه)! عجل، با کار شما باید تعجیل بشود، شما باید زمینه را فراهمی کنید برای آمدن او و فراهم کردن اینکه مسلمین را با هم مجتمع کنید (امام خمینی، ۱۳۹۸، ص ۲۶۹). لذا اتوپیا، شهر آرمانی، مدینه فاضله، یا جامعه جهانی پس از ظهور منجی موعود، یکی از مباحث محوری و همیشگی مذهب تشیع (خصوصاً مذهب اثنی عشری) بوده و هست. در این میان، پیاده‌روی اربعین، که در طول یک دهه اخیر به طور ویژه‌ای به یک آیین برجسته جمعی در مذهب تشیع مبدل شده نیز از تیرراس دقت و توجه علما و اندیشمندان دغدغه مند زمینه‌سازی برای تسریع در ظهور منجی و شکل‌گیری حکومت آرمانی جهانی، دور نمانده است. در همین راستا در کنار خطابه‌ها و سخنرانی‌های عام و عمومی علما و اندیشمندان، شاهد تلاش‌های علمی و پژوهشی جهت نشان دادن پتانسیل‌های بالفعل و بالقوه این آیین جمعی ویژه که به نوعی دارای شاخصه‌های آرمان شهر مهدوی هستند، در میان دغدغه مندان این امر هستیم.

پیشینه پژوهش: محمدرضا قائمی نیک (۱۴۰۲)، در مقاله‌ای با عنوان (زیارت، میانجی شهر و آرمان شهر؛ تأملی در ظرفیت‌های پیاده‌روی اربعین برای ترسیم آرمانشهر)، با بررسی نسبت شهر و آرمانشهر در نزد متفکران یونانی (افلاطون و ارسطو)، مسلمان (فارابی) و مدرن (زیمل)، توضیح داده است که در نزد نظریات اسلامی درباره عادی زندگی روزمره شهری و فضای آرمانشهری تعریف شود. محمد نصرآوی (۱۳۹۹)، در کتاب (امید در آستانگی) به واکاوی انسان‌شناختی سه زیارت

سانتیاگو د کامپوستلا^۱ در اسپانیا، حج و اربعین پرداخته است. ایشان با بیان نظریاتی از سوی اندیشمندان، ابتدا تعریفی از فضای اتوپییایی ارائه کرده، و در ادامه با شرح و توصیفاتی بیشتر، امر زیارت را نیز گونه‌ای از فضای اتوپییایی برای زائران دانسته است. سپس با توصیف زوایای مختلف چگونگی حضور زائران در هر یک از این سه مکان زیارتی، تجربه زیسته اتوپییایی ایشان در هر یک از این فضاهای زیارتی را بررسی و نشان داده است. سارا فلاحی و مهدی شاه‌ولی (۱۳۹۹)، در پژوهشی با عنوان (نشانه‌شناسی پیاده‌روی اربعین و شباهت‌های آن با حکومت مهدوی)، با واکاوی نمادهای ظاهری و مفهومی اجتماع اربعین، به بررسی مدلول‌های مشترک دالهای گفتمان مهدوی و گفتمان اربعین و نشانه‌شناسی تاریخی این دو رویداد تاریخی، در بستر نظریه‌شناسی (چارلز پیرس)، به عنوان حامی نظری پژوهش، پرداخته‌اند. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که موب‌های پذیرایی، جمعیت زائران و شمایل، رنگ‌ها و شمایل مذهبی، نشانه‌ها و نمادهای ظاهری پیاده‌روی اربعین و حکومت مهدوی هستند و عبودیت محض، عدالت، استحکام ارزش‌های انسانی و پیوندهای اجتماعی، صلح و امنیت، سامان‌دهی اقتصادی و امت‌گرایی و وحدت، نشانه‌های مفهومی و معناگرایانه این دو اجتماع بزرگ هستند. غلامرضا بهروزی لک (۱۳۹۶)، در مقاله‌ای با عنوان (تحلیل رابطه اربعین و ظهور)، به بررسی کلامی و روند تکامل تاریخی تلاقی شهادت امام حسین (ع) و ظهور مهدی موعود پرداخته است. محمدهادی همایون (۱۳۹۶)، در مقاله‌ای با عنوان (اربعین پیوند دهنده تمدن ایران و عراق در مسیر ظهور)، با ارائه گزارشاتی از رویداد عاشورا و اربعین در تاریخ، نمادها و مکان‌های مشترک دو کشور ایران و عراق در مسیر شکل‌گیری امر ظهور را یادآور شده است. همانگونه که مشاهده می‌شود، غالب پژوهش‌هایی که در راستای نشان دادن چگونگی ارتباط آیین پیاده‌روی اربعین با مباحث مهدویت هستند، یا با رویکرد کلامی و نظری درون دینی بوده و یا از منظر انسان‌شناختی و نشانه‌شناسی به آن پرداخته شده است. ما در اینجا تلاش داریم تا با استفاده از توصیف مجموعه‌ای از رخداد‌های میدانی و عینی مشاهده شده، در کنار بررسی اسنادی، چگونگی

شکل‌گیری یک مینیمالی از زیست اتوپای شیعی در آیین پیاده‌روی اربعین را مورد بررسی و واکاوی قرار دهیم. این بررسی و واکاوی نه فقط در رخداد‌های ایجابی و هم راستا با شکل‌گیری زیست اتوپای شیعی، بلکه در بُعد موانع شکل گرفته و یا ایجاد و گسترش آفت‌های احتمالی در این مسیر نیز می‌باشد.

روش پژوهش: پژوهش حاضر با رویکرد کیفی و روش مردم‌نگارانه صورت گرفته است. مردم‌نگاری علم و هنر توصیف یک گروه انسانی - اعم از نهاد‌های آن، رفتارهای میان فردی، محصولات مادی و عقاید آن گروه - است (انگروزینو، ۱۳۹۶، ج ۴۶). شیوه مردم‌نگاری بررسی شیوه‌های تجربی جهان است و در این بررسی، حضور نقش مهمی را بازی می‌کند. حضور در میان یک گروه اجتماعی، شما را در داخل جهان آن‌ها فرو می‌برد و این فرو رفتن یک مردم‌نگار را صاحب ادراکاتی می‌کند که ضرورتاً با فنون روش شناختی، چون گفت وگو با افراد ممکن نیست بدست آید (ایزدی‌جیران، ۱۳۹۲، ص ۱۳). لذا برای آنکه در علوم اجتماعی کار موثری صورت پذیرد، شخص باید در فرایند اجتماعی شرکت جوید (مانهایم، ۱۳۸۰، ص ۸۸). در واقع حضور در میدان و مطالعه میدانی یکی از روش‌های موثر برای مشاهده حقیقت زیسته و ایفا یا کنش‌های دینی، همانند زیارت است (استاسبرگ و انگلر، ۲۰۱۳ در نصرآوی، ۱۳۹۹، ص ۳۵). لذا در مطالعات مرتبط با پیاده‌روی اربعین که یکی از گونه‌های زیارت، در ایامی خاص و مرتبط با رویداد کربلا و شهادت امام سوم شیعیان است نیز، نیاز به حضور جدی فیزیکی و درگیری ذهنی پژوهشگر در میدان برگزاری آن وجود دارد. در همین راستا، نگارنده که خود در طی چندین سال گذشته (به جز دو سال ۱۳۹۹ و ۱۴۰۰ ش که به علت شیوع بیماری کرونا، سفر به عتبات لغو شد) و در نقش‌های مختلف زائر و خادم در موكب‌ها، در مسیر برگزاری آیین پیاده‌روی اربعین حاضر بوده، در کنار مشاهده نزدیک و مشارکت در برخی رفتارها و کنش‌ها، تجربه زیسته‌ای عمیق و همدلانه با افراد حاضر در این مسیر را با خود به همراه دارد. در همین راستا آنچه که در این پژوهش به عنوان یافته‌ها مورد بررسی و واکاوی قرار می‌گیرد برخواسته از مجموعه‌ای از داده‌های گردآوری شده توسط مصاحبه‌های متعدد مفصل و موردی، ثبت تصویر و فیلم، یادداشت برداری و... که

از میدان برگزاری آیین بدست آمده، در کنار استفاده از منابع اسنادی و کتابخانه‌ای لازم و مورد نیاز، می‌باشد.

رویداد آیین پیاده‌روی اربعین

مهم‌ترین دلیل بزرگداشت اربعین سیدالشهدا (ع) روایت مرسله‌ای از امام عسکری (ع) است که فرموده است: نشانه‌های مؤمن، پنج چیز است که یکی از آن‌ها زیارت اربعین است (ابن اثیر، ۱۴۰۹، در رنجبر، ۱۳۹۳). افزون بر این، امام صادق (ع) زیارت اربعین را به صفوان بن مهران جمال تعلیم داده است که در آن به بزرگداشت اربعین تصریح شده است (ابن اثیر، ۱۴۰۸، در رنجبر، ۱۳۹۳). و اما درباره قدمت سنت پیاده روی اربعین که در طی آن، از نقاط مختلف با پای پیاده و با طی طریق مسیری برای زیارت امام حسین (ع)، به سوی کربلا رهسپار می‌شوند، تاریخ دقیق ذکر نشده است. بنا بر گزارشی از شیخ آقابزرگ تهرانی، در ص ۳۴۹ جلد اول کتاب نقباء البشر، راهپیمایی اربعین به صورت کنونی از سال ۱۳۱۹ قمری با تشویق و مدیریت میرزا حسین نوری صاحب مستدرک (۱۳۲۰ ق) آغاز و به تعبیر دقیق تر احیا شد و جز در ایام حکومت صدام، که از برگزاری گسترده آن جلوگیری می‌شد، همواره رشدی فزاینده داشته است (الویری، ۱۳۹۶، ص ۲۸۰). البته راجع به بنیان و آغازکنندگان این سنت نقل قول‌های متفاوتی هست، چنانچه برخی این سنت را متعلق به اقوام و طوایف عراقی دانسته و برخی با توجه به گفت‌وگوها و دریافت اطلاعاتی که از قدیمی‌ترین پیاده‌روهای این مراسم داشته‌اند، بر شکل‌گیری هسته اولیه این پیاده‌روی توسط ایرانی‌هایی که در حوزه علمیه نجف مشغول به تحصیل بودند تأکید دارند (مهدیه بد، سایت ایستا، ۲۸.۸.۹۵). در هر حال، آیین پیاده روی اربعین امروزه به عنوان یکی از برجسته‌ترین آیین‌های جمعی معاصر درون مذهبی و فرادینی مطرح شده و مورد توجه ویژه پیروان و ارادتمندان به اهل بیت (ع) قرار گرفته است.

۱. پیاده‌روی اربعین و نمایش مینیمالی از اتوپای شیعی

بنا بر استدلال داتن^۱ مفهوم بازگشت به سوی خدا یکی از هسته‌های اصلی

اتوپینیسیم در اسلام است (نصراوی، ۱۳۹۹، ص ۱۳۱). یکی از محوری‌ترین این آیین‌ها برای جماعت شیعی در کنار زیارت، آیین‌های عزاداری حول واقعه عاشورا و شهادت امام حسین (ع) در کربلا (امام سوم شیعیان)، می‌باشد. کربلا و عاشورا یک مقوله معرفت شناختی برای تشیع است، مقوله‌ای که حتی کیهان‌شناسی و در نهایت، فلسفه اجتماعی و اندیشه حیات جمعی، آن‌ها را تعیین می‌کند و شکل می‌دهد. تشیع بر همین مبنا، نه فقط تاریخ، بلکه خلقت را هم تفسیر می‌کند، زیرا برای شیعه، هیچ کجا کربلا نمی‌شود (رحمانی، ۱۳۹۵، ص ۲۵۹) و واقعه کربلا محوری است که تمام تاریخ حول آن می‌چرخد (اسکات‌آقایی، ۱۴۰۳، ص ۱۹). در واقع، هویت یک شیعه که از وقایع عاشورا سرچشمه گرفته و شناخته می‌شود و راهپیمایی اربعین، این هویت را هویدا و برجسته می‌کند (نیستانی و دیگران، ۱۴۰۲، ص ۸۵). با توجه به اینکه همه نشانه‌هایی که در اربعین در قالب مفاهیم، اندیشه و کنش ظاهر می‌شوند، در میان شیعیان بر اساس یک قرارداد تاریخی به یک مدینه و جامعه خاص حواله می‌دهند، لذا همه شیعیان به درکی مشترکی از نشانه‌ها می‌رسند. علیرغم اینکه تفسیرکننده‌ها و اذهان، مختلف هستند، امام چون بین دال و مدلول‌ها رابطه طبیعی و تصویری برقرار نیست و شیعیان در بین خود، این نشانه‌ها را وضع کرده‌اند، بنابراین همه اذهان با دیدن این نشانه‌ها به یک مقصد واحد می‌رسند، هر چند ممکن است شیوه رسیدن به مقصد متفاوت باشد (فلاحی و شاه‌ولی، ۱۳۹۹، ص ۲۹۲). در همین راستا، یکی از مؤلفه‌ها و نشانه‌های تام و خالص که آیین پیاده‌روی اربعین حول آن شکل می‌گیرد و برای همه زائران و حاضران کاملاً قابل درک و فهم است و در شکل‌گیری حکومت آرمانی مهدی موعود نیز به صورت عینی تکرار می‌شود، وجود رهبری یک انسان کامل و الهی برای حرکت جمعی انسان‌ها است. چنانچه در زیارت اربعین، زائر و مَـزور وجود دارد و زائر باید به سمت مَـزوری که یک انسان کامل و والا است، برود. در این میان، این زائر حتی می‌تواند مسلمان و شیعه نیز نباشد، ولی علقه‌ها و آرمان‌های ریشه دار والای انسانی با رهبر و پیشوای این اجتماع که همان مَـزور مشترک این مراسم است، داشته باشد. لذا، مؤلفه انترناسیونالیستی اربعین و امام حسین (ع)، نیز مسئله مهمی می‌شود (رحیم پور، ۱۳۹۶، ص ۱۴۹). مؤلفه‌ای که بر اساس

آن، آیین پیاده‌روی اربعین نه بر مبنای یک نگاه درونی و فقط برای جماعت شیعی، بلکه با یک نگاه وسیع، گشاده دستانه، دیگر خواهانه و دعوت‌گرایانه از تمامی اقوام و ملل دنیا مفصل‌بندی و برپا می‌شود. لذا با وجود این مؤلفه‌ها و در کنار شاخصه‌های متعدد دیگری، می‌توان از آیین پیاده‌روی اربعین به عنوان یک الگوی مینیمالی زیست‌اتوپیای شیعی یاد کرد. در همین راستا و در ادامه، توصیف و تبیین برخی از شاخصه‌های شکل‌گرفته مرتبط با این زیست‌آرمانی مینیمالی شیعی، در این آیین را یاد آور می‌شویم.

۱-۱. نمایش شیوه خاصی از مدل زیست، نقش آفرینی جنسیتی، شکل‌گیری منزلت اجتماعی و دیگری ایجاد شده در دنیای مدرن

آیین پیاده‌روی اربعین، یکی از آیین‌های مرتبط با واقعه عاشورا است که در چند سال گذشته، رونقی بی‌سابقه در ابعاد مختلف برگزاری، به خود دیده است. به هر تقدیر، این آیین نیز همانند بسیاری از آیین‌های دیگر، با حضور قشرهای مختلف مردم برگزار می‌شود. قشرهای مختلفی که به تناسب مؤلفه‌های متعددی همچون، جنسیت، سن، نوع تحصیلات، سنت‌های رفتاری و فرهنگی محیطی و پیرامونی زیستی و رشدی، چیستی و محتوای دریافت‌های اطلاعات و آگاهی‌ها و همچنین میزان باورمندی، پذیرش و درونی کردن این دریافتی‌ها و... می‌توانند رویکردهای متفاوت و مختلفی در چگونگی نقش‌آفرینی در مراحل مختلف برگزاری آیین‌های عزاداری داشته باشند. در این میان متغیر جنسیت، همگانی‌ترین مؤلفه، در میان تمایزات گوناگون اجتماعی، است. به دیگر سخن، تمامی ملل دنیا، بین مردان و زنان تمایز می‌گذارند و در همه جا، رابطه جنسیت، رابطه‌ای است اساسی در ساخت شخص (اریکسن، ۲۰۰۶، ص ۶۲). همچنین، دقت در زندگی اجتماعی، نشان می‌دهد که روابط اجتماعی جمعی و بین‌فردی، متأثر از جنسیت می‌باشد.

در نتیجه، ساختارهای خرد و کلان اجتماعی هم به نوعی با جنسیت و واقعیت‌های مربوط به آن درآمیخته‌اند. در این راهپیمایی که نوعی اجتماع عظیم مذهبی و در عین حال انسانی محسوب می‌شود، افراد مختلف زن و مرد و از گروه‌های سنی متفاوت، از کودکان تا سالمندان، از فرهنگ‌ها، اقوام و ملیت‌های متعدد و حتی

افرادی با شرایط فیزیکی خاص مانند معلولان، نایبانان و... با سطوح مختلف تحصیلات، مشاغل، میزان دارایی و تمول مالی و... مشاهده می‌شوند. در این میان زنان در کنار مردان، در مراحل مختلف پیشینی، مقدماتی، حین برپایی و در ادامه، آمادگی دادن و انتقال ارزش‌ها به افراد خانواده و نسل‌های بعدی، در جهت برپایی دوباره، نقشی پررنگ و عمیق را برعهده دارند. در عین حال، با بررسی ابعاد اهداف و انگیزه‌های افراد، اعم از زنان و مردان حاضر در این آیین، به نوعی نگرش که تا حد زیادی در خلاف جهت تعریف خاص از مدرنیته که در چند دهه گذشته ارائه شده، مواجه می‌شویم. چنانچه اگر مدرنیته را صیروت دائمی یا حالت شدن فرایندهای اجتماعی تحت تاثیر بازار جهانی سرمایه داری بدانیم که این فرایندهای تاریخی- جهانی به طیف متنوعی از خیال‌ها و ایده‌ها دامن زده‌اند و جملگی می‌کوشند مردان و زنان را به سوژه‌ها (فاعلان) و همچنین ابژه‌های (موضوعات) مدرنیزاسیون بدل سازند و به آنان قدرت تغییر جهان را اعطا کنند هرچند این جهان خود درکار تغییر آنان است (برمن، ۱۳۸۹، ص ۱۵ در سیارپور، ۱۳۹۹، ص ۲۳۲)، حضور و مشارکت افراد در مراحل مختلف برپایی مراسم پیاده‌روی اربعین، نه تنها با این تعریف تطابق ندارد، بلکه تفاوت‌های جدی و اساسی را با آن نشان می‌دهد. چنانچه این نقش آفرینی‌ها، نه تنها رفتاری منفعالانه، سرگردان و واکنشی صرف به جبر رویدادهای زمانه و جهان و تحت مقهوریت سایه نظام سرمایه داری جهانی و منطقه‌ای به نظر نمی‌رسد، بلکه در بخش عمده مواردی که گذشت، نوعی نگرش و گزینش‌های ابتدائی، فعالانه و کنشی همراه با آگاهی و باورمندی فردی به تناسب هسته محوری برگزاری این آیین که همانا-مقام و منزلت امام سوم شیعیان، امام حسین (ع) و اصحاب و یاران ایشان است- را شاهد هستیم. همچنین، مؤلفه‌های ماورائی فیزیکی و غیر مادی دخیل در چرایی و چگونگی برپایی این آیین، پررنگ و غیر قابل انکار می‌باشد. این مؤلفه‌ها در دنیای معاصر، در نوع خود خاص و از محاق بیرون آوردن قرائت‌ها و اشکال به حاشیه رانده شده از مدرنیته را به نمایش می‌گذارد. در این میان، انجام حرکات جمعی نیز مؤلفه بسیار مهمی است که نباید

از یاد برد. دن هلدر کامارا^۱ می‌گوید: وقتی که رویا فردی است، چیزی به جز خیال نیست، اما آن هنگام که رویا جمعی می‌شود، دیگر به واقعیت بدل خواهد شد. (لذا) اتوپیایی که همه کس در آن شریک‌اند، نیروی محرکه تاریخ است (گودن، ۱۳۹۲، ص ۹۹). در همین راستا، یکی از رویدادهای قابل مشاهده در مدت برگزاری آیین پیاده‌روی اربعین، طیفی از الگوهای رفتاری و نقش‌آفرینی‌های فردی و خانوادگی و جمعی، چه از سوی زائران و خادمان مهمان و چه زائران و خادمان میزبان عراقی است. در کل، هم ارائه انواع خدمات از سوی خادمان و هم شیوه حضور زائران از هر قومیت و ملیتی، با انواع شیوه‌های رفتاری فردی، خانوادگی و خویشاوندی، جمع‌های دوستانه و یا کاروان‌های بزرگ و کوچک صورت می‌گیرد. در کنار این مطلب، امری که به صورت عمده از میان برداشته می‌شود، انواع محدودیت‌های خاص برای حضور زنان و کودکان در یک آیین و یا مشخص بودن مرزبندی‌های طبقاتی (تحصیلاتی، درآمدی، منزلتی، جنسیتی و...) افراد در نقش‌آفرینی‌های مختلف در این آیین می‌باشد. لذا ما شاهد حضور و نقش‌آفرینی زنان و کودکان، به شیوه‌های متنوع فردی و جمعی در کنار مردان از اقشار و طبقات مختلف جامعه، در برپایی آیین پیاده‌روی اربعین هستیم. یکی دیگر از رویدادهای بدیعی که به شکلی بارز در برگزاری آیین پیاده‌روی اربعین مشاهده می‌شود، شکل‌گیری نوعی از ارتباطات بین اشخاص غیر خویشاوند در طی مسیر است. چنانچه در این مسیر، گویی تمامی افراد، فارغ از هر گونه شاخصه خاص سیاسی، دینی، قومی، زبانی، مالی، تحصیلی و... در ارائه و دریافت خدمات و شکل‌گیری رابطه بین انسانی یکسان هستند. لذا دیگری تعریف شده در این مسیر، با توجه به هدف و مقصد یکسان، که همان حب و علاقه‌مندی به پیشوای کامل اخلاق و انسانیت (امام حسین (ع) و یارانشان) می‌باشد، همواره جزء مشترکی با یک زائر حاضر در این آیین، در خود می‌بیند. لذا ما با دیگری‌های به هم پیوسته‌ای مواجه هستیم که گسست و انفکاک کاملی با فرد نداشته و در نهایت و از نگاهی از بالا، تصویر یک زنجیره به هم پیوسته انسانی را می‌توان از مجموع مشارکت‌کنندگان این آیین، برداشت کرد.

همچنین اتفاقی که در اربعین می‌افتد این است که در آن عرب و عجم ندارد و عرب و عجم با هم قاطی می‌شوند. اینجا عرب خادم عجم می‌شود. از آن طرف نیز عجم مشارکت و همدلی می‌کند، در بنیادی‌ترین لایه‌های وجودی یک عرب که محبت به اهل بیت است. یک داد و ستدی در اینجا اتفاق می‌افتد که مفهوم اهل بیت شاخص و اصل است و همه افراد اعم از اینکه عرب یا عجم باشند، با این محوریت دور هم جمع می‌شوند (پرهیزگار، ۱۳۹۶، ص ۱۱۲). همچنین در امتداد این امر، از میان همه ارزش‌هایی که امروز اتوپیا می‌تواند برای فردا طراحی کند و بدان بیندیشد هیچ‌کدام به اندازه عدالت ضروری نیست (گودن، ۱۳۹۲، ص ۹۴). آرمان شهرگرایی از نارضایتی آغاز می‌شود و برآن است که اگر شرایط به خصوصی ایجاد شود، نیازهای انسان برآورده می‌شود. ساده‌ترین نارضایتی به ساده‌ترین رضایت و بنیادی‌ترین آرمان شهر، که هنوز در بسیاری نقاط جهان پدید نیامده است، ختم می‌شود: گرسنه‌ای که سیر شود، برهنه‌ای که پوشانده شود و خانه‌ای که از معرض خطرات دور باشد (سررنت، ۱۴۰۰، ص ۱۰۵). امری که در سطحی‌ترین لایه شکل‌گیری آیین پیاده‌روی اربعین غالباً تا حد زیادی عادلانه انجام می‌شود. اما عدالت در منظر مذهب تشیع و دین اسلام و سخنان پیشوایان تعریفی عمیق‌تر دارد. اسلام می‌گوید عاقبت بشر عدالت است، امام نمی‌گوید آن عدالتی که در عاقبت می‌آید فقط این است که فکر بشر به اینجا منتهی می‌شود که منفعت من در این است که منافع دیگران را حفظ کنم، نه، در آن زمان عدالت برای بشر محبوب و مثل یک معبود است، یعنی روحش رقاء پیدا می‌کند، تربیتش کامل می‌شود و این نمی‌شود جز اینکه یک حکومت عادل جهانی بر مبنای ایمان، خداپرستی و خداشناسی و بر مبنای حکومت قرآن بوجود آید و ما مسلمین خوشوقتیم که برخلاف این همه بدبینی‌هایی که در دنیای غرب برای بشریت بوجود آمده، به آینده بشریت خوشبین هستیم (مطهری، بی‌تا، ص ۱۱۱). لذا آیین پیاده‌روی اربعین گامی ابتدایی، مینیمال و مختصر از رویکرد عدالت و مواسات با توجه به شاخصه‌های اعتقادی اسلام و تشیع را به نمایش می‌گذارد.

۲-۱. عقلانیت و عاطفه در ساحت عرف و قدس در آیین پیاده‌روی اربعین

پاراادایم عاطفی تشیع - علیرغم وجود مثال‌های متعددی از شهادت در تاریخ این مذهب - حول شهادت امام حسین (ع) شکل گرفته است. داستان کربلا مثالی از قربانی شدن خانواده و اجتماع، (مقاومت در برابر) فساد دولت و همچنین کلید تخیل عاطفی تشیع است (فیشر، ۱۹۸۰، ص ۱۹ در مهرآیین و فاضلی، ۱۳۸۶، ص ۱۶۲). در این میان، اربعین به طور خاص، عناصر عاطفی و حماسی و معرفتی را همزمان در بستر خود دارد (معینی‌پور، ۱۳۹۶: ۱۹). از سال ۲۰۰۶ تا الان، نه اجتماع به عنوان بزرگترین اجتماعات صلح‌آمیز بشری به ثبت رسیده، که هر نه‌تای آن اجتماعات شیعیان در عاشورا و اربعین در کربلاست (نادری، ۱۳۹۳). لذا ازجمله ظرفیتهای زیارت اربعین، ارائه الگویی مبتنی بر عشق و معرفت غیرمادی و غیردنیایی است (نیستانی و همکاران، ۱۴۰۲، ص ۸۱). در حالی که نظام مدرن نظامی است که منطقش حسابگرانه است، یعنی کنش‌های اصلی که این ساختار را می‌سازد با این منطق شکل می‌گیرد (کچوئیان، ۱۳۹۶، ص ۱۶۹). اما آنچه که از شواهد اربعین و در بستر آنچه در اربعین اتفاق می‌افتد به نظر می‌رسد، آن است که حداقل در اربعین عقل و عرف در خدمت یک امر مقدس شکوفا شده، جوشش پیدا کرده، و در بستری جدید بروز یافته است. این چیزی است که فرهنگ غرب از نظر مبنایی نمی‌تواند آن را بفهمد (پیروزمند، ۱۳۹۶، ص ۳۱). چنانچه برگرد در کتاب (ذهن بی‌خانمان) می‌گوید: تنها پتانسیلی که امکان عبور از مدرنیته را دارد جریان اسلام‌گراست (شجاعی‌زند، ۱۳۹۶، ص ۱۸۹). در مقابل این کنش‌ها، نظامات سنتی و عاطفی قرار دارند و جنس عقلانیت آن‌ها عقلانیت غیر حساب‌گرایانه است. مثلاً به صورت مصداق مشخص، در اربعین عقلانیت ارزشی حاکم است. به این معنا که شما یک سری اعمال را انجام می‌دهید که قصدتان تقرب به حق تعالی و قلمروی متعالی است، در صورتی که در عقلانیت ابزاری کاری که شما انجام می‌دهید هدف‌های این دنیایی دارد (کچوئیان، ۱۳۹۶، ص ۱۶۹). همچنین، اگر ما اتویا را نمایشی از امید بدانیم، امیدی که فقط به عنوان احساسی عاطفی نبوده، بلکه هدایت‌کننده کردار و رفتار به طوری شناختی نیز می‌باشد (بلوخ، ۱۹۹۵، ص ۱۲-۱ در نصرآوی، ۱۳۹۹، ص ۵۷)، در آیین پیاده‌روی اربعین نیز می‌توان این

شاخصه را مشاهده کرد. اربعین برآمده از آگاهی است و آگاهی بخش است و همین آن را در مقابل انبوه خلقی قرار می‌دهد که (فقط) مبتنی بر حاکمیت عواطف است (شجاعی‌زند، ۱۳۹۶، ص ۱۹۴). همچنین تلفیقی از نظام‌های عاطفی و عقلانی را در قواعد امنیتی، قواعد اقتصادی، قواعد اخلاقی و... خاصی که بر این آیین حاکم است، می‌توان مشاهده کرد. حضور در اوج تهدیدات داعش که ناشی از محاسبات عقلانی جهت ایجاد امنیت بود، خود کنشی مبتنی بر گزاره‌های عمیق عقلانی بود. وحدتی که در میان افراد و گروه‌های مختلف و خصوصا دو کشوری که سالها با هم در جنگ و تخاصم بودند، خود نشانی از عقلانیت است. اربعین هم نماد عرفی‌سازی است، هم نماد عقلانی‌سازی است، هم نماد قدسی‌سازی است. اما در کل که نگاه می‌کنیم، نماد قدسی‌سازی عرف و عقل است (پیروزمند، ۱۳۹۶، ص ۳۱). در نهایت می‌توان از پتانسیل عاطفی درونی و نهفته در اعماق وجود تک تک زائران نسبت به امام حسین (ع) و یاران ایشان یاد کرد (امین و گیویان، ۱۳۹۶)، که توأمان و در کنار حضور در ساحت حیات قدسی ذهن و احساس، در میدان زمینی و عینی نیز اتفاق افتاده و شکل می‌گیرد.

۳-۱. نمایش سنت‌ها، آداب و رسوم اقوام و ملل مختلف و برآیندی از تلفیقات

فرهنگی آنها

حرکت، انتقال و دریافت و در نهایت محصولی تلفیقی و ترکیبی از آداب و سنت‌ها، خصوصا از سوی دو کشور عراق و ایران و با گذشت حدود یک دهه از برگزاری پررونق مراسم پیاده‌روی اربعین به گونه‌ای مشخص، نمایان شده است. به طور مثال، بعد از گذشت چند سال اول یک دهه گذشته، تمامی چادرها، بناها و خانه‌های موجود در مسیر پیاده‌روی، به تناسب نام‌گذاری عراقی، به نام موکب شناخته می‌شوند. این اخذ نام به قدری عمیق و موثر بوده که از چند سال گذشته، بر سر چادرها و هیات‌هایی که در مناسبت‌های مختلف و در ایران، پخش نذری و برگزاری مراسمات مذهبی را برعهده دارند نیز عنوان موکب می‌آید و نام‌گذاری آن‌ها صورت می‌گیرد. چنانچه تا قبل از این بیشتر با عناوین چادر، خیمه، هیئت و... شناخته و معرفی می‌شدند. از سویی دیگر، ارائه خدمات پذیرایی، آشامیدنی،

محیط استراحتگاهی و... عراقی و ایرانی که در مسیر تعبیه شده‌اند، با آداب و سنت‌های یکدیگر عجین شده و به عنوان نمونه، در بسیاری از موب‌ها، چایی ایرانی و عراقی (کم رنگ و با طعم‌های مختلف گیاهان ایرانی و یا غلیظ عراقی)، غذای ایرانی و عراقی (خورشت‌های آب دار قیمة و... ایرانی و یا خورشت‌های خشک و کم آب عراقی و...) و... در کنار یکدیگر مشاهده شده و به زائران ارائه می‌شود. همچنین در این میان، شاهد حضور افراد از اقوام و ملیت‌های گوناگون با پوشش‌ها و پرچم‌های مختلفی که در موب‌ها و کاروان‌هایشان مورد استفاده قرار می‌دهند، هستیم. در همین راستا، نکته قابل توجه دیگر، گسترش و تکثر نشانه‌ها و نمادهای گروه‌های حاضر و شرکت‌کننده در آیین پیاده‌روی اربعین در کشورهای مختلف و در جای جای نقاط دنیا می‌باشد. چنانچه در گذشته وقتی افرادی را سر تراشیده و بطری آب زمزم در دست و لباس سفید بر تن می‌دیدند، متوجه می‌شدند که او از سفر حج برگشته است. ولی الان در فرودگاه‌های اروپا و آمریکا افرادی را با لباس سیاه بر تن و چهره‌ای غمناک مشاهده می‌کنند و کم‌کم متوجه می‌شوند که آن‌ها از مراسم اربعین بازگشته‌اند. بنابراین، به رغم میل باطنی رسانه‌های غربی، مردم از این اجتماع عظیم مطلع می‌شوند (نقوی، ۱۳۹۶، ص ۵۸). به نظر می‌رسد با توجه به روند رویدادهای میدانی این آیین، در سال‌های پیش رو باید منتظر به نمایش درآمدن نمادها و نشانه‌های بیشتر و گسترده‌تری از سنت‌ها و آداب و رسوم اقوام و ملل مختلف و در امتداد آن تلفیقات فرهنگی متنوع‌تری باشیم. تمامی این تلفیقات و پیامدهای فرهنگی، بستری در جهت نزدیکی اذهان و قلوب مشارکت‌کنندگان از اقوام و ملل متفاوت، که خود زمینه‌ای در جهت شکل گرفتن شاخصه برادری و مهربانی و یکرنگی جامعه مهدوی (خامنه‌ای، ۱۳۹۴، ص ۴۰۹)، در ابعادی مینیمالی و کوچکتر، در آیین پیاده‌روی اربعین می‌شود، می‌باشد.

۴-۱. تعریف و نمایش جدیدی از صورت‌بندی قدرت و اقتدار

قدرت و توانایی مسئله‌ای مهم در تمامی ابعاد زندگی بشر است. چنانچه اساساً بدون قدرت و توانایی، انجام هیچ رفتار فردی و کنش جمعی امکان‌پذیر نمی‌باشد. در مباحث مهدویت نیز توانایی و قدرت بر انجام کارها جایگاه ویژه و مهمی را به

خود اختصاص می‌دهد. امام خمینی (ره) تلاش برای زمینه‌سازی گسترش قدرت اسلام را امری لازم برای پیروان دانسته و اینگونه می‌فرماید: ما همه انتظار فرج داریم، و باید (در) این انتظار خدمت بکنیم. انتظار فرج، انتظار قدرت اسلام است، و ما باید کوشش کنیم تا قدرت اسلام در عالم تحقق پیدا بکند، و مقدمات ظهور ان‌شاءالله تهیه بشود (امام خمینی، ۱۳۸۹، ص ۳۷۴). ملازم این قدرت، مفهوم دقیق تر اقتدار است. اقتداری که یکی از وجوه نمایش و ابراز آن در امور سیاسی است. البته می‌دانیم که اقتدار با قدرت متفاوت است. قدرت تنها موجب اطاعت از روی ترس و طمع است اما، اقتدار به معنای اطاعت داوطلبانه است، ازاین رو، اقتدار را قدرت مشروع می‌نامند که اغلب به افزایش مشروعیت یک نظام سیاسی یا حتی یک حزب سیاسی می‌انجامد. سیاست به معنای اقتدار موجب پایداری نظامهای سیاسی می‌شود چون نهایت رضایتمندی مردم را به همراه دارد و این رضایتمندی، کارآمدی را به همراه دارد (نیستانی و دیگران، ۱۴۰۲، ص ۹۰). ما در پیاده‌روی اربعین، نمود خاصی از صورت‌بندی قدرت و اقتدار را شاهد هستیم. قدرت و اقتداری با محوریت تام مردمی. برپایی و امتداد برگزاری باشکوه آیین پیاده‌روی اربعین اساساً به ید قدرت مردم شکل گرفت. چنانچه، در بیشتر رویدادهای دنیا مخصوصاً ابر رویدادها، دولت‌ها سهم عمده‌ای در مدیریت جریان دارند، اما در اربعین دولت‌ها کمترین نقش را دارند و بار اصلی بر دوش بخش‌های غیر دولتی و مردمی است (ایمانی خوشخو، ۲۸.۸.۱۴۰۲). در کنار سهم عظیم مردمی در برگزاری، وقتی ماجرا جالب تر می‌شود که اساساً بانیان و محرکان اولیه مراسم پیاده‌روی اربعین، مردم و جماعت زائران باشند که در ادامه موجبات آشنایی مسئولان و متولیان رسمی با این آیین شدند. اربعین و حرکت مردم در اربعین دولت را وادار می‌کند پشت این ماجرا بایستند (شجاعی‌زند، ۱۳۹۶، ص ۱۹۶). اما این قدرت و توانایی فقط مختص به برپایی و برگزاری این آیین نبوده و امنیت مادی و روانی را نیز به دنبال داشته است. در این میان، حضور انبوهی از زائران یکدل و همراه، در برخی از سالها چنان قدرت و اقتداری را به همراه داشت که در مقابل گروه‌های تروریستی همچون داعش نیز عقب ننشسته و خود عاملی در جهت خنثی‌سازی تهدیدهای دشمنان شدند. چنانچه

آنچه در نظر بیشتر مصاحبه شوندگان (زائران پیاده‌روی اربعین) مشاهده می‌شود نوعی احساس اقتدار تشیع، عظمت حضور مردم، و در نتیجه افتخار به آن بود ... این احساس عظمت یکی از اصلی‌ترین دلایل توجه عزاداران به مفهوم پیراهنیت و حساس (وحدت اسلامی)، شده است (ناقدی، ۱۳۹۶، ص ۳۲۳)، و صورتی متفاوت و جدید از اقتدار و قدرت شیعی، اسلامی و حتی می‌توان گفت انسانی را به نمایش گذاشته است.

۲. موانع و آفت‌ها در مسیر شکل‌گیری یک زیست اتوپیایی در آیین پیاده‌روی

اربعین

۲-۱. کژکارکردها و بدکارکردهای منشعب شده در مسیر برپایی آیین پیاده‌روی

اربعین

در میانه سیل عظیم زائران در مسیر پیاده‌روی اربعین که حدود نیمی از آن‌ها را زنان تشکیل می‌دهند، برخی رفتارها و اعمال، همراه با آسیب و مصائب مضاعفی برای زنان دیده می‌شود. از جمله، مشاهده برخی زنان و دختران کودک و نوجوان که به کارهای سخیف و فرودستانه در میانه برپایی آیین مشغول هستند. با اینکه اینگونه موارد، در تعداد بسیار اندک به نسبت جمعیت زائران مسیر مشاهده می‌شود، ولی هر ساله و با انبوه تر شدن جمعیت زائران، بر همین مصادیق و موارد اندک نیز، تعدادی افزوده می‌شود. از جمله، زنان و دختران کم سن و سالی که مشغول به جمع آوری ضایعات نان‌ها و پس مانده‌های خشک از میان زباله‌های موجود در مسیر هستند. و یا زنانی با نوزاد در آغوش گرفته و یا دخترکانی که برای تکیه‌گری و دست نیاز دراز کردن به سوی دیگران، به کار گرفته می‌شوند. همچنین در موارد معدودی، برخی زنان که با شگردهای مختلف دست به سرقت، رفتارهای خلاف آداب و سنت‌های جمعی و اخلاقی و ... می‌زنند. ذکر چند نکته در اینجا لازم است. اول اینکه، اینگونه موارد نسبت به جمعیت زائر و حاضر در این آیین بسیار اندک است. دوم، این آسیب‌ها در قشر مردان و پسران کم سن و سال نیز نمایان می‌شود. همچنین این موارد در اتباع ملیت‌ها و اقوام مختلف از میزبان و میهمان‌ها، و در طول مسیر برگزاری آیین، مشاهده شده و ممکن است وجود داشته باشد. سوم آنکه،

با زیاد شدن جمعیت زائران و حضور بیشتر از ملیت‌ها و اقوام مختلف، مشاهده این موارد اندک نیز تا حدودی طبیعی می‌باشد، چنانچه در هر جایی که انبوهی از جمعیت (آنها با تنوع بسیار اقشار مردم) حضور داشته باشند، میزانی از این مسائل و آسیب‌ها هم وجود خواهد داشت و اساساً انجام این اعمال، ارتباطی با اصل آیین پیاده‌روی اربعین ندارد و بیشتر به ساختارهای فضایی و محیطی، عادت‌های تربیتی و شخصیتی و عوامل دیگر مربوط می‌شود. با این وجود، عدم کنترل و گسترش مشاهده این موارد، می‌تواند پیامدهای نامناسب و مخربی را بر ابعاد مختلف آیین پیاده‌روی برجای گذارد. لذا می‌توان و لازم است تا با آگاه کردن مناسب افراد حاضر در این مراسم (مانند عدم کمک به متکدیان زن و مرد، مراقبت و نگهداری بهتر از وسایل شخصی و...)، نه تنها از بیشتر شدن اینگونه رفتارها و اعمال جلوگیری نمود، بلکه باید تلاش داشت تا جای ممکن، مشاهده این موارد در طی سالهای آتی را کمتر و کمتر کرد. چنانچه تمامی این موارد، در حد و اندازه خود، به نوعی به فضای معنوی و انسانی آیین پیاده‌روی اربعین، آسیب‌های قابل توجهی را وارد می‌کند.

۲-۲. چگونگی رعایت نظافت و پاکیزگی و مسئله تولید انبوه زباله و موضوعات

محیط زیستی در مسیر برگزاری آیین پیاده‌روی اربعین

یکی از مؤلفه‌های مدینه فاضله مهدوی، حقوق محیط زیست و شیوه ارتباط انسان‌ها با زمینی که در آن زندگی می‌کنیم می‌باشد (اخوان کاظمی، ۱۳۸۵). تولید زباله انبوه، استفاده بیش از حد از ظروف و وسایل یک بار مصرف، عدم رعایت مناسب نظافت، کثیفی و کمبود سرویس‌های بهداشتی و... از جمله آفت‌ها و نازیبایی‌هایی است که در مسیر برپایی آیین پیاده‌روی اربعین بسیار مشهود و قابل توجه است. در این میان، راهکارهایی همانند اختصاص ظرفیت‌ها و امکانات چندین موکب با کار ویژه نظافت و جمع‌آوری زباله‌ها به صورت دائم، در کنار تلاش در جهت بهره‌برداری بهینه و سودمند از پسماندهای برجای مانده از زباله‌ها و خوراکی‌های دور ریز در طول مسیر برگزاری آیین، می‌تواند کمک شایانی در رفع این معضلات داشته باشد. همچنین تلاش در جهت آگاه‌سازی و برجسته کردن اهمیت رعایت

اخلاق زیست محیطی همچون رها نکردن زباله‌ها در مسیر تردد، کاهش استفاده از ظروف یکبار مصرف و... نیز بسیار لازم و ضروری به نظر می‌رسد.

۲-۳. پرهیز از روایت‌های افراطی و تفریطی و مواجهات هیجانی و یا متعصبانه از آیین پیاده‌روی اربعین

ریکور^۱ باور داشت هم ایدئولوژی و هم آرمان شهر ویژگی‌های منفی و مثبت دارند. شکل منفی ایدئولوژی تحریف و شکل منفی آرمان شهر فانتزی است. جنبه‌های مثبت ایدئولوژی (مشروعیت) و (یکپارچگی یا هویت) است، در مقابل، جنبه‌های مثبت آرمان شهر (شکل جانشین قدرت) و (کشف امکان) است (سرجنت، ۱۴۰۰، ص ۱۲۴). در این میان، نگاه عالمانه و به دور از افراط‌های هیجانی و تفریط‌های متعصبانه، از برخوردهای اشتباه و حتی آسیب‌زننده به وجوه مختلف نظری و عملی آیین پیاده‌روی اربعین جلوگیری می‌کند. در همین راستا و در یک صورتبندی کلی ما دو گروه با نگرش‌های حداقلی و حداکثری در میان اندیشمندان و پژوهشگران حوزه‌های علمی مختلف، در مواجهه با برجسته شدن این آیین، مشاهده می‌کنیم. گروه‌هایی با نگرش‌های حداقلی، گروه‌هایی هستند که نوعاً با داشتن گزاره‌های پیشینی تمام انتقادی از نظام و حکومت جمهوری اسلامی، سعی در نادیده گرفتن و رد کردن هرگونه مؤلفه فرامذهبی، جهانی و زمینه‌سازی تمدنی که در این آیین شکل گرفته و نمایان می‌شود را دارند. در نقطه مقابل، برخی از افراد با نگاهی افراطی، سعی دارند تا به گونه‌ای تام و بدون نگرش‌های عمیق همه جانبه و بدون مورد توجه قرار دادن مسائل و آسیب‌های ایجاد شده در وجوه مختلف برگزاری مراسم، روایت یک خطی بی نقصی از آیین پیاده‌روی اربعین را ارائه دهند. در همین راستا لازم است، با دیدی همه جانبه، دقیق و موشکافانه و به دور از پیش‌ذهنیت‌ها و پیشداوری‌ها، ابعاد مختلف این آیین را مورد بررسی و ارزیابی قرار دارد. همچنین از آنجایی که آیین و ارتباطات انسانی با شیوه‌ای مشابه عمل می‌کنند، پس بر این مبنا آیین محکوم به حکم بوالهوسی‌ها و فراز و نشیب‌های اراده، تلاش‌ها و

1. Paul Ricoeur

انتخاب‌ها، تفاسیر، توجهات و سوگیری‌ها و سوء فهم‌های انسانی است. از این دیدگاه آیین، قدرت بیرونی مقدسی نیست که نفوذی غیر قابل مقاومت بر امور انسانی داشته باشد (رودنبولر، ۱۳۸۷، ص ۱۱۳ در امین و گیویان، ۱۳۹۶، ص ۱۷۳). لذا توجه هر چه بیشتر به نقادی درون گفتمانی آیینی و در عین حال توجه داشتن به برون دادهای واقعی رخ داده در این آیین، لازم و ضروری به نظر می‌رسد.

۴-۲. عدم عدول از شاخصه مردم محوری و پافشاری بر استمرار مردم پایه بودن برپایی آیین پیاده روی اربعین

یکی دیگر از مؤلفه‌های مهم و محوری در تداوم شکوفایی ابعاد مختلف مدل مینیمالی زیست اتوپایی شیعی پیاده‌روی اربعین، مردم پایه بودن این آیین است. این امر مهم، در مراحل مختلف مقدمه، حین و حتی رویدادهای مرتبط پس از برپایی آیین پیاده روی اربعین، اثرگذاری جدی و غیر قابل جایگزینی داشته و هرگز نباید مورد غفلت قرار گیرد (شرح و بررسی مفصل این مطلب، پژوهشی جداگانه را می‌طلبد). متأسفانه در مواردی، عدم توجه لازم و مناسب به این امر مهم را شاهد بوده ایم. به عنوان نمونه، برپایی موکب‌های بسیار تجملی و پرزرق و برق برخی از ارگان‌ها و نهادهایی که از پستوانه درآمدهای فراوان مالی برخوردار هستند، در کنار موکب‌های ساده و بی تکلف برپا شده توسط مردمان عادی روستایی و شهری، می‌تواند در دراز مدت، آسیبی جبران ناپذیر بر ماهیت و اهداف برگزاری این آیین داشته باشد. ایجاد احساس حقارت و کوچکی، متزلزل شدن اهتمام و انگیزه‌های مردمی و... از جمله این آسیب‌ها می‌باشد. از سوی دیگر، مدیریت کلان دولت‌ها در مناسب‌سازی هر چه بیشتر بسترهای رفت و آمد و در اختیار قرار دادن حوائج و نیازمندی‌هایی که توسط مردم امکان تامین ندارد، امری لازم و حتمی می‌باشد که حکمرانی‌های دول مختلف، باید به آن اهتمام همیشگی و جدی را داشته باشند.

۵-۲. عدم تغییر فضای غالب و اصلی برگزاری آیین پیاده‌روی اربعین از امر زیارتی- معنوی به امر گردشگری سیاحتی- تفرجی

امام باقر(ع)، در یک روایتی می‌فرماید: زمانی که قائم، قیام نماید شخص نیازمند از جیب برادرش بدون هیچ مانعی حاجت خود را برمی‌دارد (وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۱۲۱)

این اشاره به اخلاق برابری طلبی و مساوات گرایی انسان‌ها است؛ ایثار و گذشت انسان‌هاست؛ نجات دل انسان‌ها از تسلط بخل و حرص، که بزرگ‌ترین وسیله برای بدبخت کردن انسان‌ها بوده، بشیر یک چنین حالتی است. برادری به سراغ جیب برادر دیگرش می‌رود و از او به قدر نیاز خویش برمی‌دارد و او مانعش نمی‌شود. این در حقیقت، نشان دهنده آن نظام سالم اسلامی اخلاقی اقتصادی اجتماعی آن روز است؛ یعنی زور و اجباری در کار نیست، خود انسان‌ها از آن بخل انسانی و حرص انسانی نجات پیدا می‌کنند و یک چنین بهشت انسانی به وجود می‌آید (خامنه‌ای، ۱۳۹۴، ص ۴۰۷). اصل ایثار، برادری، مودت و مساوات، یکی دیگر از مهمترین محورهای شکل دهنده فضای اجتماعی در اتوپیا و جامعه آرمانی آخرالزمانی در مکتب تشیع است. در این میان، نمونه‌هایی از این مؤلفه، ولو تقلیل یافته و مختصر را در آیین پیاده‌روی اربعین می‌توان مشاهده کرد. این امر به صورت دقیق و علمی و از زوایای مختلف، توسط محققان و پژوهشگران عرصه‌های مختلف، مورد بررسی قرار گرفته و ثبت و ضبط شده است (نجفی، ۱۳۹۷؛ تاجبخش، ۱۳۹۹؛ زنگی آبادی، ۱۳۹۷ و...). اما نکته مهم برای عدم خدشه به جایگاه این امر مهم، تلاش در جهت حفظ فضای زیارتی - معنوی آیین پیاده‌روی اربعین و عدم میل و انحراف به سوی فضای یک سفر گردشگری - تفریحی شدن این آیین می‌باشد (هاشمی مقدم (۱۴۰۲) در همین زمینه پژوهش دقیق و مستندی را انجام داده که می‌توان برای فهم بهتر این موضوع از آن بهره برد). در این صورت است که در طول زمان، چرایی، چگونگی و کارکردها و پیامدهای برخاسته از متون اسلامی و روایی شیعی برای برپایی آیین‌های مذهبی، کم رنگ و کم رنگ تر شده و در محاق قرار می‌گیرد.

۲-۶. مواجهه فعالانه و ملازم با بصیرت با گزاره‌های تولی و تبری مذهبی و فرا مذهبی شکل گرفته در آیین پیاده روی اربعین

فضای اجتماع واره‌ها جایی است که به سمت جهان شمولی و گشودگی می‌رود. اجتماع واره سرچشمه امکان تام و خالص است (ترنر، ۱۹۷۹، ص ۱۵۰ در نصراوی، ۱۳۹۹، ص ۴۸). در این میان، وقتی ظرفیت‌های یک آیین، در سطحی بسیار فراتر و گسترده‌تر از یک مراسم درون مذهبی شکل می‌گیرد و در میان جمعیت عمده‌ای از زائران

حاضر در این مسیر نوعی نگرش و باورمندی فعالانه فرا دینی و فراملی پیرامون مراسم پیاده‌روی اربعین وجود دارد (امین و گیویان، ۱۳۹۶، ص ۱۸۷-۱۸۸)، شیوه مواجهه با این آیین نیز باید فعالانه و ملازم با بصیرت باشد. لذا برجسته‌سازی مؤلفه‌های اشتراکی گروه‌های فکری و نظری درون مذهبی که نوعاً ممکن است در برخی از گزاره‌های بینشی نسبت به آیین پیاده‌روی اربعین اختلاف دیدگاه‌هایی داشته باشند، امر مهم و لازمی به نظر می‌رسد. به عنوان نمونه تأکید رهبر انقلاب بر به همراه نداشتن همه جایی و همیشگی تصویر ایشان در این مراسم (هفته‌نامه حزب الله، شماره ۵۷)، و یا همدلی و همراهی با طیف عامه مردم از اقوام و ملل مختلف که در محور (حب و علاقه به اهل بیت (ع) و خصوصاً امام حسین (ع)) در این آیین حاضر شدند. در عین حال پرهیز از عبور از خطوط قرمز شرعیات مسلم و انجام اعمال و رفتارها و مناسک غیرمتعارف و با صورتبندی‌های نامناسب در میان گروه‌های مختلف حاضر در مسیر را دائماً باید یادآور شده و از نظر دور نداشت. در واقع پیامد اصلی این مواجهه فعالانه و ملازم با بصیرت جریان‌های مختلف حاضر در برپایی آیین پیاده‌روی اربعین، شکل گرفتن یک جریان واحد انسانی با جهت گیری الهی، علیرغم وجود مجموعه‌ای از تکثرات فرمی و محتوایی گروه‌های مشارکت کننده در این آیین، خواهد بود.

نتیجه‌گیری

ایدئولوژی‌ها و آرمان شهرها ارتباطی تنگاتنگ دارند. در دل هر ایدئولوژی یک آرمان شهر هست، تصویری مثبت -گاه مبهم و گاه با جزئیات بسیار- از اینکه اگر امیدهای ایدئولوژی به بار بنشیند جهان به چه شکلی در می‌آید. از سوی دیگر، ممکن است یک آرمان شهر به ایدئولوژی تبدیل شود. فرآیندی که طی آن آرمان شهر به ایدئولوژی تبدیل می‌شود کاملاً روشن نیست و بی‌تردید در هر نمونه تفاوت‌هایی دارد. اما این احتمال هست که اگر آرمان شهری به قدر کافی جذاب و نیرومند باشد، می‌تواند امید و آرزو را به باور و عمل تبدیل کند و پای آن آرمان شهر را به جنبش‌های سیاسی یا اجتماعی باز کند (سرچنت، ۱۴۰۰، ص ۱۲۷). لذا آرمان شهر و یا اتوپیا مؤلفه

مهمی در زیست بشر محسوب می‌شوند. اتوپیا که از U و topos مشتق شده و به معنای ناکجا-آباد یا لامکان است و در مقابل وضعیت و «مکان» کنونی، لامکانی است که تجربه آن می‌تواند افق‌هایی را برای انسان بگشاید. در اتوپیاهاى مدرن غربی، هدف نهایی، نیروی محقق‌کننده آن و مکان یا زمان تحقق آن، اولاً کاملاً این دنیایی ترسیم می‌شوند و ثانیاً به همین جهت، کاملاً وابسته به آن نظریه پرداز، متنوع و متکثراند. این در حالی است که زیارت، از منظر نگاه اتوپیایی، معطوف به امام معصوم (ع) است که طبق عقاید شیعی، اولاً کاملاً متعین در اشخاص خاص بوده و ثانیاً هدایتگر ما در عصر غیبت نسبت به گمراهی‌ها و حیرت‌های زمانه است (قائم‌نیک، ۱۴۰۰)، سایت اربعین (اصحاب الحسین)، نشست تخصصی (اربعین، از آرمان تا واقعیت)). در همین راستا، این پدیده (آیین پیاده‌روی اربعین) در واقع یک اجتماع مناسکی- شعائری است، یاد آوری و تکریم یک شخصیت و واقعه مقدس است که نظیر آن در دیگر ادیان هم کما بیش وجود دارد. با این تفاوت که شما را به عقب نمی‌برد، به فضاهای بی زمان و خارج از تاریخ نمی‌برد، بلکه به جلو می‌برد و با آن تاریخ جدیدی را می‌سازد (شجاعی‌زند، ۱۳۹۸، ص ۱۹۰). در واقع، در یک نتیجه کلی و با امید توام با بیم‌هایی می‌توان گفت، اجتماع اربعین یک نماد کوچک شده از جامعه بزرگی است که تحت حکومت امام دوازدهم شیعیان در آینده ایجاد خواهد شد (فلاحی و شاه‌ولی، ۱۳۹۹، ص ۳۰۶). همچنین، یکی از ابعاد تفکر تاریخی تشیع، اتوپای این جهانی این مذهب است. تشیع، رفرنس‌های دنیوی برای جوامع دارد که عبارتند از: جامعه مدینه در دوران حاکمیت پیامبر، دوران کوتاه حاکمیت امام علی (ع) و از همه مهم‌تر، با یک نگاه آینده‌نگرانه، حکومت امام مهدی (عج) در آخرالزمان. بخش اندکی از اتوپای تشیع در حکومت امام مهدی در پیاده‌روی اربعین قابل مشاهده است. در این مراسم، همه هرچه دارند، می‌آورند و به هم کمک می‌کنند و اوج ایثار و از خودگذشتگی را می‌توان مشاهده کرد (نادری، ۱۳۹۳). از سویی دیگر، با آنکه واژه یوتوپیا برخاسته از زمان و مکان خاصی است، آرمان شهرگرایی در همه سنت‌های فرهنگی وجود داشته است. آرمان شهرگرایی در همه جا از امید به زندگی بهتر حکایت کرده، و در عین حال درباره امکان پذیری پیشرفت،

پرسش‌هایی طرح کرده است. آرمان شهرگرایی مردم را برمی‌انگیزد تا با قدرت در راه بهبودهای واقعی گام نهند (سرجنت، ۱۴۰۰، ص ۱۳۰). لذا تلاش برای شناسایی و به نمایش کشیدن ظرفیت‌های بالقوه یک زندگی آرمانی در آیین‌هایی همانند پیاده‌روی اربعین، گامی در جهت یادآوری شاخص‌های یک زندگی آرمان شهری (در چارچوب شاخصه‌های مکتب شیعی) در وسعت یک زیست جهانی است. شاخصه‌های امید برانگیزی همچون (نمایش شیوه خاصی از مدل زیست، نقش آفرینی جنسیتی، شکل‌گیری منزلت اجتماعی و دیگری ایجاد شده در دنیای مدرن معاصر / تعریف و نمایش جدیدی از صورت‌بندی قدرت و اقتدار / نمایش سنت‌ها، آداب و رسوم اقوام و ملل مختلف و برآیندی از تلفیقات فرهنگی آن‌ها / عقلانیت و عاطفه در ساحت عرف و قدس در آیین پیاده‌روی اربعین و...) در عین حال، این تلاش‌ها نباید محدود به گزاره‌های ایجابی باشد و آفت‌های موجود و موانع احتمالی بالقوه، در مسیر بالفعل شدن این ظرفیت‌ها نیز باید مورد توجه قرار گرفته و از آن‌ها غفلت نشود. آفت‌ها و موانعی همانند (کژکارکردها و بدکارکردهای منشعب شده، همچون تکدی‌گری، سرقت و...) مسئله رعایت نظافت و پاکیزگی و مسئله تولید انبوه زباله و موضوعات محیط زیستی در مسیر برگزاری آیین پیاده‌روی اربعین / ارائه روایت‌های افراطی و تفریطی و مواجهات هیجانی و یا متعصبانه از آیین پیاده‌روی اربعین / عدول از شاخصه مردم‌محوری و عدم پافشاری بر استمرار مردم پایه بودن برپایی آیین پیاده‌روی اربعین / تغییر فضای غالب و اصلی برگزاری آیین پیاده‌روی اربعین از امر زیارتی - معنوی به امر گردشگری سیاحتی - تفریحی / عدم مواجه فعالانه و ملازم با بصیرت با گزاره‌های تولی و تبری مذهبی و فرامذهبی شکل گرفته در آیین پیاده‌روی اربعین و...) از جمله این آفت‌ها و موانعی هستند که باید همواره چگونگی مواجه با آن‌ها مورد بررسی ویژه قرار گرفته و نتایج در میان افکار عمومی رد و بدل شده و بسط و گسترش یابد.

فهرست منابع

۱. ابن اثیر، علی بن محمد. (۱۴۰۸ق). الکامل فی التاریخ، (تحقیق مکتب التراث). بیروت: دار احیاء التراث العربی.

۲. ابن اثیر، علی بن محمد. (۱۴۰۹ق). اسد الغابه، بیروت: دارالفکر.
۳. اخوان کاظمی، بهرام. (۱۳۸۴ش). آموزه مهدویت و حقوق محیط زیست. انتظار موعود، ۶(۱۷)، ص ۱۹۱-۲۱۲.
۴. اخوان کاظمی، بهرام؛ حمیدی نسب، منا. (۱۴۰۱ش). تحلیل گفتمانی دو مفهوم متعارض از «انتظار» (از دیدگاه امام خمینی (ره) و انجمن حجّیه). اندیشه سیاسی در اسلام، ۹(۳۳)، ص ۷-۳۱.
۵. اسکات آقایی، کامران. (۱۴۰۳ش). زنان کربلا، نمایش آیینی و گفتمان‌های نمادین در اسلام شیعی مدرن، (ترجمه ملیحه درگاهی) تهران: یکشنبه.
۶. انگروزینو، مایکل. (۱۳۹۶ش). درآمدی بر مردم‌نگاری، (ترجمه جبار رحمانی و محمد رسولی). تهران: فرهنگ، هنر و ارتباطات.
۷. ایزدی جیران، اصغر. (۱۳۹۲ش). مردم‌نگاری و لذت تجربه فرهنگی، ندا: نشریه دانشجویی انسان شناسی، شماره ۴، ص ۱۰-۱۶.
۸. ایمانی خوشخو، محمد حسن. (۲۸ آبان ۱۳۹۵ش). خلق تئوری جدید درباره پیاده‌روی اربعین. سایت ایسنا، <https://www.isna.ir/news/95082819357>
۹. بهروزی لک، غلامرضا. (۱۳۹۶ش)، تحلیل رابطه اربعین و ظهور در: اربعین، جهانی دیگر، (به کوشش: مسعود معینی‌پور). تهران: سوره مهر.
۱۰. پرهیزگار، غلامرضا. (۱۳۹۶ش). انسان‌شناسی دینی و ارتباط آن با اربعین در: اربعین، جهانی دیگر، (به کوشش: مسعود معینی‌پور). تهران: سوره مهر.
۱۱. تاج‌بخش، غلامرضا. (۱۳۹۹ش). پیاده روی اربعین و ابعاد تربیتی آن. فصلنامه علمی، بصیرت و تربیت اسلامی، ۱۷(۵۴)، ۴۱-۶۲. <https://doi.org/10.22034/init.2020.94814>
۱۲. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۹۴ش). انسان ۲۵۰ ساله. قم: مؤسسه ایمان جهادی.
۱۳. خمینی. روح‌الله. (۱۳۹۸ش). دانشنامه امام خمینی (ره)، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)
۱۴. رحمانی، جبار. (۱۳۹۵ش). آیین و اسطوره در ایران شیعی. تهران: خیمه
۱۵. رحیم‌پورازغدی، حسن. (۱۳۹۶ش). ظرفیت‌های تمدنی اربعین در: اربعین، جهانی دیگر، (به کوشش: مسعود معینی‌پور). تهران: سوره مهر.
۱۶. رنجبر، محسن. (۱۳۹۳ش). پژوهشی در اربعین حسینی (ع)، مجله اشارات ایام (اشارات)، ش ۱۵۷.
۱۷. سبحانی، جعفر. (۱۳۸۶ش). پرسش‌ها و پاسخ‌ها. قم: مؤسسه امام صادق (ع).
۱۸. سرجنت، لایمن تاوور. (۱۴۰۰ش). درآمدی کوتاه بر آرمان شهرگرایی، (ترجمه امیر یداله‌پور). تهران:

کرگدن.

۱۹. سیارپور، فاطمه. (۱۳۹۹ش). بدن و مرگ در دوران پسا انقلاب، در: مطالعات اجتماعی مرگ: جستارهایی در باب مرگ در فرهنگ و جامعه ایرانی، (به کوشش: هاجر قربانی). تهران: انسان‌شناسی.

۲۰. شجاعی‌زند، علیرضا. (۱۳۹۶ش). ظرفیت‌های تمدنی اربعین در: اربعین جهانی دیگر، (به کوشش: مسعود معینی‌پور). تهران: سوره مهر.

۲۱. فتح‌الله‌نژاد زنگی‌آبادی، هادی. (۱۳۹۷ش). نقش فرهنگی تجمع اربعین حسینی، فصلنامه فرهنگی زیارت، ۹(۳۷)، ص ۲۷-۵۰.

۲۲. فلاحی، سارا؛ شاه‌ولی، مهدی. (۱۳۹۹ش). نشانه‌شناسی پیاده‌روی اربعین و شباهت‌های آن با حکومت مهدوی. جامعه‌شناسی سیاسی جهان اسلام، ۸(۱۶)، ص ۲۸۵-۳۱۰.
<https://doi.org/10.22070/iws.2020.4142.1740>

۲۳. قاضی‌عسکر، سیدعلی. (۱۳۹۵ش). شماره ۵۷، توصیه رهبر انقلاب به زائران اربعین، سایت هفته نامه حزب الله. <https://farsi.khamenei.ir/weekly/#89,1,1555>

۲۴. قائمی‌نیک، محمدرضا. (۱۴۰۲ش). زیارت، میانجی شهر و آرمان‌شهر؛ تأملی در ظرفیت‌های پیاده‌روی اربعین برای ترسیم آرمانشهر. پژوهش‌های اجتماعی اسلامی، ۲۹(۱۲۷)، ص ۳-۲۶.
<https://doi.org/10.30513/iss.2024.5218.1295>

۲۵. قائمی‌نیک، محمدرضا. (۲۵ شهریور ۱۴۰۰ش). نشست تخصصی (اربعین، از آرمان تا واقعیت)، سایت اربعین، اصحاب‌الحسین: <http://arbaeen.ashabolhussain.ir>

۲۶. کچویان، حسین. (۱۳۹۶ش). فهم اربعین در چارچوب مفهوم اجتماعی در: اربعین جهانی دیگر، (به کوشش: مسعود معینی‌پور). تهران: سوره مهر.

۲۷. گودن، کریستیان. (۱۳۹۲ش). آیا باید از اتوپیا اعاده حیثیت کرد؟، (ترجمه سوسن شریعتی). تهران: قصیده سرا.

۲۸. گیویان، عبدالله؛ امین، محسن. (۱۳۹۶ش). محبت و هویت در آیین نمایش جهانی اربعین مطالعه ماهیت، کارکردها و ساختار پیاده‌روی اربعین از منظر ارتباطات آیینی. دین و ارتباطات (نامه صادق)، ۲۴(۲)، ص ۱۶۷-۱۹۴.
<https://doi.org/10.30497/rc.2018.2102>

۲۹. مانهایم، کارل. (۱۳۸۰ش). ایدئولوژی و اتوپیا (مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی شناخت)، (ترجمه فریبرز مجیدی). تهران: سمت.

۳۰. مجموعه نویسندگان. (۱۳۹۰ش). مهدویت (پرسش‌ها و پاسخ‌ها). قم: مؤسسه آینده روشن.

۳۱. مطهری، مرتضی. (بی‌تا). مهدویت، کاری از دبیرخانه طرح مطالعاتی بینش مطهر. تهران: دانشگاه امام صادق (ع).

۳۲. معینی‌پور، مسعود. (۱۳۹۶ش). اربعین جهانی دیگر، مجموعه مقالات. تهران: سوره مهر.

۳۳. مهرآیین، مصطفی؛ فاضلی، محمد. (۱۳۸۶ش). فرهنگ و انقلاب: دیدگاه‌های مایکل فیشر

- دربارهٔ انقلاب اسلامی ایران، پژوهش‌نامه متین، ۹ (۳۴-۳۵)، ص ۱۵۱-۱۷۴.
<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.24236462.1386.9.3435.8.2>
۳۴. نادری، احمد. (۲۳ اسفند ۱۳۹۳ ش). انترناسیونالیسم شیعی و پدیده پیاده‌روی اربعین، سایت بصیرت: <https://basirat.ir/fa/news/273685>
۳۵. ناقدی، امیرعلی. (۱۳۹۶ ش). فهم اربعین در چارچوب مفهوم اجتماعی در: اربعین جهانی دیگر، (به کوشش: مسعود معینی‌پور). تهران: سوره مهر.
۳۶. نجفی، حافظ. (۱۳۹۷ ش). دستاوردهای اخلاقی پیاده‌روی اربعین (با رویکردی بر اخلاق حسینی). فصلنامه فرهنگ زیارت، ۹ (۳۵)، ص ۶۵-۸۴.
۳۷. نصرآوی، محمد. (۱۳۹۹ ش). امید در آستانگی. تهران: نگاه معاصر.
۳۸. نقوی، سید ظهیر الحسن. (۱۳۹۶ ش). فهم اربعین در چارچوب مفهوم اجتماعی در: اربعین جهانی دیگر، (به کوشش: مسعود معینی‌پور). تهران: سوره مهر.
۳۹. نیستانی، غلامعلی؛ پوریانی، محمدحسین؛ اژدری، حسین. (۱۴۰۲ ش). تحلیلی جامعه‌شناختی بر کارکردهای تمدنی راهپیمایی اربعین امام حسین (ع)، علم و تمدن در اسلام، ۴ (۱۵)، ص ۷۸-۱۰۶.
<https://doi.org/10.22034/icsr.2023.180248>
۴۰. الویری، محسن. (۱۳۹۶ ش). ظرفیت‌های تمدنی اربعین در: اربعین، جهانی دیگر، (به کوشش: مسعود معینی‌پور). تهران: سوره مهر.
۴۱. هاشمی مقدم، امیر. (۱۴۰۲ ش). نگاه خیره به اربعین: مطالعه انسان‌شناختی تغییرات فرهنگ پیاده‌روی اربعین بر پایه انتظارات گردشگرانه زائران، مطالعات جامعه‌شناختی، ۳۰ (۲)، ص ۱۸۵-۲۰۱.
<https://doi.org/10.22059/jsr.2024.368963.1922>
۴۲. همایون، محمدهادی. (۱۳۹۶ ش). اربعین پیوند دهندهٔ تمدن ایران و عراق در: مسیر هور در: اربعین، جهانی دیگر، (به کوشش: مسعود معینی‌پور). تهران: سوره مهر.